

Megyeri-Pálffi Zoltán

Névváltoztató bíróságok és a népköztársasági bírósági szervezet kialakítása (1945–1954)

Bevezetés

Az 1872-ben felállított ügynevezett elsőfolyamodású bíróságokkal teljessé vált az a négyszintű igazságszolgáltatási struktúra, amely az 1918 és 1919 közötti időszak kivételével 1944-ig a rendes bíróságok tekintetében működött. A második világháború végével azonban olyan politikai változások indultak meg, amelyek előre borítékolták, hogy az egykori királyi bíróságok – a járásbíróságok, törvényszékek, ítéletábrák és a Kúria – változatlan formában nem fognak tudni tovább működni. Bár 1944–1945 után közvetlenül még demokratikus irányok felé indult a magyar államszervezet átalakulása, néhány esztendő leforgása alatt felépítették a szovjet mintának megfelelő struktúrát, amelynek sajátosságai az igazságszolgáltató szervek esetében is megjelentek, azaz az 1950-es években kiépült a szocialista igazságszolgáltatás.¹

Ennek elemei beleillenek az 1945 utáni alkotmány- és jogfejlődés témakörébe, amelyet az Ünnepest – aki előtt e kötet tiszteleg – jól ismer, s amely történelmi időszak előadásában, műveiben kiemelt jelentőségű. Ez a néhány éves periódus e tanulmány szerzője számára is megmutatta sajátosságait az utóbbi évek bíróságtörténeti kutatásai során,² így ezen „felbátorodva” kíván az alábbi rövid írás némi adalékkal hozzájárulni a népköztársasági korszak karakterének megvilágításához – és kívánja a szerző a téma kiváló ismerőjét köszönteni –, megmutatva a második világháború utáni években az átalakuló bírósági szervezet jellemzőit a bírósági szervezet és elnevezések változásán keresztül.

¹ A témához lásd az Ünnepesttől például HORVÁTH 2017; 2019; 2023: 114–120; 2024: 557–582. Továbbá lásd még BÓNIS–DEGRÉ–VARGA 1996: 259–265; STIPTA 1998: 168–169; GAÁLNÉ BARCS 2012: 34–50; BALOGH 2023: 1146; PERES 2023: 134–141.

² Vö. MEGYERI-PÁLFFI 2023: 19–21; 2024: 41–55.

1945–1946 – Az első változások a bírósági szervezetrendszerben

Azok az áramlatok, amelyek a második világháború végével elindult politikai változások előhírnökei voltak, hamar jelezték, hogy átalakul a közjogi környezet, és ez a bírászkodásra is hatással lesz. Ennek első jele már 1945. március 8-án megmutatkozott, ugyanis e napon az Ideiglenes Nemzeti Kormány egy rendeletet bocsátott ki, amely mellőzni rendelte a „királyi” jelzőt az állami hivatalok, így a bíróságok nevéből.³ Ettől a pillanattól kezdve a korábbi királyi járásbíróságok, törvényszékek és ítélőtáblák megnevezése a székhelyre és a bírósági szervre utaló összetételre szorítkozott, s a Kúria is elvesztette „királyi” mivoltát. A Miklós Béla által aláírt rendelet valóban csak előhírnök volt, s ezt maga is megfogalmazta akkor, amikor szövegében rögzítette, hogy „mindaddig, amíg a nép az ország alkotmányos berendezése és az állam formája kérdésében nem határoz”.⁴

Noha ez még váratott magára, a háború utáni tényállapot már hatással volt az ítélkezésre, miként az is, hogy 1945. január 20-án Magyarország aláírta a fegyverszüneti egyezményt, amelynek kihirdetéséről ekkorra már úgyszintén rendelkeztek, bár csak március 17-én jelent meg a hivatalos lapban,⁵ majd szeptemberben az 1945. évi V. törvény formájában be is cikkelyezték.⁶ Az egyezmény 2. pontja értelmében visszaálltak az 1937. december 31. előtti országhatárok, így számos, a terület-visszacsatlások nyomán újra felállított bíróság ismételten „kikerült” a magyar szervezetrendszerből.

Az 1945. március 8-i rendeletben „előjelzett” államformakérdést – immáron az 1945. novemberi választások után létrejött – Nemzetgyűlés az 1946. évi I. törvényben rendezte köztársasági formában.⁷ Az 1945 tavaszán „királyi” jelzőjüket veszített bírósági elnevezések így „kompatibilisek” voltak a Magyar Köztársasággal, ezért újabb átnevezésre nem, csak az eddigi megerősítésére került ekkor sor.⁸

³ Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 539/1945. M. E. számú rendelete az államhatalom gyakorlásával kapcsolatos egyes kérdések rendezéséről. *Magyar Közlöny*, 1945(11), 2.

⁴ Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 539/1945. M. E. számú rendelete az államhatalom gyakorlásával kapcsolatos egyes kérdések rendezéséről. *Magyar Közlöny*, 1945(11), 2. 1. §.

⁵ Az ideiglenes nemzeti kormány 525/5945. M. E. számú rendelete a fegyverszüneti egyezmény kihirdetése tárgyában. *Magyar Közlöny*, 1945(9), 1.

⁶ 1945. évi V. törvénycikk a Moszkvában 1945. évi január hó 20. napján kötött fegyverszüneti egyezmény becikkelyezéséről.

⁷ Vö. 1946. évi I. törvény Magyarország államformájáról.

⁸ Vö. Az állami hivatalok címében a »királyi« jelző elhagyása. *Fővárosi Közlöny*, 1946(25), 700.

1946–1949 – Államszervezeti átalakulások útján

A történelem kereke azonban tovább forgott, s 1946 februárjától olyan irányt vett a következő években, amelynek eredménye a szovjet államszervezeti megoldások adaptálása lett. Az átalakulásokat az 1949. augusztus 20-án kihirdetett XX. törvény, *A Magyar Népköztársaság Alkotmánya* hivatott rögzíteni, érintve az igazságszolgáltatást is. Bár ekkor a struktúra megőrizte korábbi négy szintjét, de a népköztársasági *Alkotmány* már kimondta: „az igazságszolgáltatást a Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bírósága, a felsőbbbíróságok, a megyei bíróságok és a járásbíróságok gyakorolják”.⁹ Mindez tehát ismételten névváltozásokhoz hozott a jogszolgáltató szervek életében, csak a járásbíróságok tudták megőrizni addigi elnevezéseiket.

1949. október 26-án újabb, a bíróságokat érintő jogszabály jelent meg a hivatalos lapban, a *Magyar Közlöny*-ben. Az 1949. évi 9. törvényerejű rendelet megerősítette és részletezte az alkotmányos rendelkezéseket: „az eddigi Kúria mint a Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bírósága, az eddigi ítélőtáblák mint felsőbbbíróságok, az eddigi törvényszékek mint megyei bíróságok folytatják működésüket, az eddigi járásbíróságok pedig megtartják jelenlegi elnevezésüket”.¹⁰ E jogszabály végrehajtására az igazságügy-miniszter 1949. október 31-én rendeletet bocsátott ki, amely kifejezetten a bíróságok új elnevezése tárgyában született. Ebben konkretizálták, hogy a Kúria elnevezés helyett „A Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bírósága” megnevezést kell használni, s a szerv pecsétjében a székhelyet, Budapestet is jelezni kell. A rendelet példákat is adott a többi fórum elnevezéséhez, így: „Debreceni felsőbbbíróság”, „Kaposvári megyei íráság”, valamint – a pecséték körirata alapján, ahol már járásbírósági példa is szerepelt: „Felsőbíróság – Debrecen”, „Megyei Bíróság – Kaposvár” és „Járásbíróság – Szolnok”.¹¹

E rendelkezésből következett, hogy valamennyi bíróságnak nevet kellett volna váltania, azonban ez nem következett be, mert a törvényerejű és a végrehajtási rendelet is kivételként nevesítette: „A budapesti törvényszék, a budapesti büntetőtörvényszék és a pestvidéki törvényszék megyei bíróságokként egyelőre jelenlegi elnevezésük alatt folytatják működésüket; a budapesti központi járásbíróság a pesti járásbíróság, a budapesti I–III. ker. járásbíróság pedig a budai járásbíróság elnevezést nyeri.”¹²

⁹ 1949. évi XX. törvény. A Magyar Népköztársaság Alkotmánya. 36. § (1).

¹⁰ A Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1949. évi 9. számú törvényerejű rendelete az igazságügyi szervezet átalakítása tárgyában. 2. §. *Magyar Közlöny – Törvények és törvényerejű rendeletek tára*, 1949 (215–222), 13–14.

¹¹ Az igazságügyminiszter 88.000/1949. (226) I. M. számú rendelete a bíróságok új elnevezése tárgyában. 1. § (2). *Magyar Közlöny*, 1949 (226), 1858.

¹² 1949. évi 9. törvényerejű rendelet. 2. § (3).

Az említett elnevezések megtartását az érintett budapesti bíróságok „különleges helyzete” indokolta, s nem lett volna helytálló a „megyei” elnevezés – magyarázta Skorka György *Az Alkotmány és igazságügyi szervezetünk átalakítása* című tanulmányában.¹³

1950–1954 – A kikristályosodó szocialista bírósági szervezet

1950 azonban elhozta a „maradék” bíróságok névváltozását: a tanácsok létrehozásával megváltozott a közigazgatási beosztás, s ez hatással volt az igazságügyi szervekre is. Az egyes megyei bíróságok és járásbíróságok megszüntetéséről, székhelyük és területük megváltoztatásáról, valamint új megyei bíróságok és járásbíróságok felállításáról szóló 1950. évi 7. számú törvényerejű rendelettel felhatalmazást kapott az igazságügy-miniszter, hogy a belügy- és pénzügyminiszterrel egyetértve „rendelettel egyes megyei bíróságokat és járásbíróságokat megszüntethessen, székhelyüket és területüket megváltoztathassa, illetőleg a szükséghez képest új megyei bíróságokat és járásbíróságokat állíthasson fel”. Ennek határidejét 1951. december 31-ben jelölték meg.¹⁴

A felhatalmazással élve jó pár olyan rendelet született, amely átrajzolta a magyarországi bíróságok illetékességi területét, hiszen a létrehozott és megszüntetett bíróságokhoz tartozó településeket át kellett csatolni a szomszédos fórumokhoz.¹⁵

Mondhatni, ezek az intézkedések a kövei voltak annak az útnak, amely a népköztársasági bírósági szervezet kiépülése felé vezetett. E folyamatban a következő meghatározó lépést az *Alkotmány módosítása jelentette, amelyet az 1950. évi IV. törvénnyel eszközöltek. Ennek nyomán megváltozott a szöveg és a struktúra egyaránt: „A Magyar Népköztársaságban az igazságszolgáltatást a Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bírósága, a megyei bíróságok és a járásbíróságok gyakorolják.”*¹⁶

Az idézett rendelkezésből jól kitűnik, hogy az egyik jogszolgáltatási szint eltűnt: az ítéletáblák helyét átvevő felsőbíróságokat ekkor szüntették meg. A módosító törvény 1950. december 10-én jelent meg a *Magyar Közlönyben*, s ugyanezzel a dátummal az a miniszteri

¹³ SKORKA 1950: 22.

¹⁴ A Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1950. évi 7. számú törvényerejű rendelete egyes megyei bíróságok és járásbíróságok megszüntetéséről, székhelyük és területük megváltoztatásáról, valamint új megyei bíróságok és járásbíróságok felállításáról. *Magyar Közlöny*, 1950 (4), 13.

¹⁵ Vö. például 55100/1951. (VI. 23.) IM rendelet a pásztói járásra illetékes járásbíróság székhelyének Szirákról Pásztóra áthelyezése tárgyában; 66400/1951. (XI. 4.) IM rendelet a törvénykezési területbeosztásnak Várpalota városra vonatkozó módosítása tárgyában; 67800/1951. (XI. 17.) IM rendelet a dabasi járásra illetékes járásbíróság székhelyének Ócsáról Dabasra áthelyezése tárgyában; 68800/1951. (XII. 4.) IM rendelet Baktalórántházán, Encsen és Kemecsen járásbíróság létesítése tárgyában. Ez utóbbival kapcsolatban lásd e kötetben Balogh Judit tanulmányát.

¹⁶ 1950. évi IV. törvény a Magyar Népköztársaság Alkotmányának módosításáról. 5. §.

rendelet is, amely – az 1950. évi 7. törvényerejű rendelet felhatalmazása alapján – a törvénykezési területbeosztást szabályozta. E 177.000/1950. (XII. 10.) számot viselő jogszabály további összevonásokat (s ezek nyomán létesítéseket) és megszüntetéseket tartalmazott. Ekkor jött létre a „budapesti törvényszék” és a „budapesti büntető törvényszék” egyesítésével a „Budapesti megyei bíróság”, valamint a „pestvidéki törvényszék” átszervezésével a „Pest megyei bíróság”, ami egyúttal azt is jelentette, hogy végleg eltűntek a rendszerből a régi törvényszéki elnevezések. Mindemellett – Nagy-Budapest létrejöttével – egyes járásbíróságok kerületi bírósággá váltak (pl. Újpest, Kispest),¹⁷ illetve összehangolták az illetékességi és a közigazgatási területeket, végül pedig táblázatba foglalt mellékletben feltüntették a változásokat.¹⁸

A rendelet 1951. január 1-jén lépett hatályba, s ezzel egy időre nyugvópontra ért a szocialista bírósági szervezet kialakítása. Az átszervezések háttérét világítja meg az a sajtócikk, amelyben „az Igazságügy pártszervezetének titkára” az államfejlődésnek megfelelően a bíróságok *Alkotmányban* rögzített funkcióját, „az osztályharc sikeres” vitelét emelte ki, valamint azt, hogy a „burzsoá” közigazgatás helyét átvette a tanácsok rendszere, amely indokolja a területi rendezést. Mindemellett – egyes járásbíróságok megszüntetése kapcsán – a csökkenő ügyfélforgalmat is megjelölte a döntések háttérében.¹⁹

Egy évvel később – 1951. december 11-én – újabb jogszabály látott napvilágot a hivataltalapos lapban: a Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1951. évi 32. számú törvényerejű rendelete, amely a törvénykezési és az államigazgatási területbeosztás összeegyeztetéséről rendelkezett.²⁰ Ez is egy felhatalmazás volt az igazságügy-miniszter számára, hogy a belügy- és pénzügyminiszterrel egyeztetve a törvénykezési és az államigazgatási területbeosztást összeegyeztetendő egyes bíróságok megszüntetéséről vagy létesítéséről döntsön. Ekképp további finomhangolásokra került sor. A *Magyarország helységnévtárának* 1952. évi számában megjelent törvénykezési területbeosztás az eredményeket tükrözte: 21 megyei bíróság (ebből a bajai kirendeltségként), 129 járásbíróság működött az ország területén, illetve Budapesten, ahol központi járásbíróság és négy „kerületi járásbíróság”, valamint a „Fiatalkorúak budapesti bírósága” végzett igazságszolgáltató tevékenységet.²¹

¹⁷ Vö. FARKAS 1950: 822–823.

¹⁸ Az igazságügyminiszter 177.000/1950. (XII. 10.) I. M. számú rendelete a törvénykezési területbeosztás tárgyában. *Igazságügyi Közlöny*, 1950(12), 541–547.

¹⁹ VALENTINI 1950: 4.

²⁰ A Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1951. évi 32. számú törvényerejű rendelete a törvénykezési és az államigazgatási területbeosztás összeegyeztetéséről. *Magyar Közlöny*, 1951(173), 1320.

²¹ IV. Törvénykezési területbeosztás. A bíróságok és vádhatóságok területi beosztása. *Magyarország helységnévtára* 1952 1952: 322. (A nyomtatás után a következők változtak a törvénykezési területbeosztásban: „A fiatalkorúak budapesti bírósága 1952. január 1-i hatállyal megszűnt. A kaposvári megyei bíróság területén 1952. február 1-én Siófok székhellyel, a zalaegerszegi megyei bíróság területén 1952. február 15-én Lenti székhellyel új járásbíróság alakult.” *Magyarország helységnévtára* 1952 1952: XII.)

1954 – Az új bíróságszervezeti törvénnyel révbe ért organizáció

„Népi demokráciánk az utóbbi három évben a szocialista igazságszolgáltatást és a szocialista törvényességet szolgáló több jelentős jogszabályt alkotott. Ezekhez méltóan csatlakozik az 1954. évi II. törvény a Magyar Népköztársaság bírósági szervezetéről” – vezette fel tanulmányát Móra Mihály, aki a szocialista bírósági szervezet kialakítását létrehozó új törvény kapcsán fogalmazta meg gondolatait. Ez a jogszabály – a korszak első bírósági szervezeti törvénye – egységes kódexbe foglalta a korábbi széttöredezett joganyagot, továbbá – miként Móra a törvény indoklására utalt – azért volt fontos e törvény a szocialista jogrendszer kiépítésének útján, mert megállapította „az egységes és következetesen szocialista típusú igazságszolgáltatás legfontosabb szervezési és működési elveit”, kifejezésre juttatta az állam „demokratizmusát és egyben a dolgozó nép ellenségeivel szemben való kérlelhetetlenségét”.²² Mindez összhangban volt a kormányprogrammal,²³ amelynek célja a „szocialista törvényesség” megszilárdítása, amelynek „biztosítéka az új ügyész szervezet mellett az új bírói szervezet is”. A szerző a törvény bemutatása során kitért – a jelen tanulmány szempontjából releváns – szervezeti kérdésekre is. Így kiemeli, hogy az 1954. évi jogszabállyal a Legfelsőbb Bíróság, a megyei bíróságok és a járásbíróságok mellé „negyedik kategóriaként a külön-bíróságokat” emelte be a jogalkotó. Ezek körébe tartoztak a katonai és a közlekedési bíróságok.²⁴ Mindemellett a budapesti fórumok sajátosságaira is rávilágított:

„Budapesten megyei bírósági hatáskörrel budapesti fővárosi bíróság, járásbírósági hatáskörrel városi kerületi bíróságok, a járási tanács hatásköre alól kivett városokban pedig járásbírósági hatáskörrel városi bíróságok működnek. (1. § (2) bek.) A büntető és a polgári ügyekben elsőfokon járásokban járásbíróságok, a járási tanács hatásköre alól kivett városokban városi bíróságok, Budapesten pedig városi kerületi bíróságok járnak el. (18. § (1) bek.).”²⁵

E rövid tanulmány keretében azt is fontos kiemelnünk, hogy az 1954. évi bírósági szervezeti törvény abban az értelemben is „csúcspontja” volt a szocialista igazságszolgáltatás létrehozásának, hogy az 1945 előtt és azóta megjelent jogszolgáltatást érintő jogszabályok hatályának megszüntetéséről is rendelkezett. Árulkodók a törvény ezen utóbbi rendelkezései, hiszen olyan korábbi – polgári kori – jogszabályok hatályának a végét is jelentették, amelyek az alapjául szolgáltak a megelőző korszakoknak. Ekképp hatályukat veszítették

²² MÓRA 1954: 210.

²³ Lásd ennek helyi szintű propagálásához például OROSZI 1954.

²⁴ MÓRA 1954: 214–215.

²⁵ MÓRA 1954: 215.

„a bírósági szervezetre vonatkozó és a felszabadulás előtt kibocsátott törvények és rendeletek, így különösen a bírói hatalom gyakorlásáról szóló 1869. évi IV. törvény, a bírák és bírósági hivatalnokok felelősségéről szóló 1871. évi VIII. törvény, a bírói és ügyészi szervezet módosításáról szóló 1891. évi XVII. törvény, a polgári eljárás és az igazságügyi szervezet módosítása tárgyában kibocsátott 1925. évi VIII. törvénynek az igazságügyi szervezeti rendelkezésekről szóló III. fejezete és a bírák és ügyészek fegyelmi felelősségéről szóló 1936. III. törvény”.²⁶

Ezek a rendelkezések önmagukban is aláhúzzák: az 1954. évi törvénnyel a polgári kori igazságszolgáltatás felszámolása véglegessé vált, és megvalósult a szocialista jogszolgáltatás kiépítése.²⁷

Irodalom- és forrásjegyzék

- BALOGH Judit (2023): A bírói függetlenség intézményes garanciarendszerének újraépítése a rendszerváltás után (1989–2011). *Kúriai Döntések*, 2023(6), 1146–1165.
- BÓNIS György – DEGRÉ Alajos – VARGA Endre (1996): *A magyar bírósági szervezet és perjog története*. (A kiegészítő jegyzeteket írta BÉLI Gábor.) Zalaegerszeg: Zala Megyei Bíróság – Magyar Jogász Egylet Zala Megyei Szervezete.
- FARKAS Károly (1950): Az igazságügyi szervezet átalakítása. *Állam és Közigazgatás*, 2(12), 820–824.
- GAÁL NÉ BARCS Eszter (2012): Igazságszolgáltatásból jogszolgáltatás. *Levéltári Szemle*, 62(3), 34–50.
- HORVÁTH Attila (2017): A magyar bírósági szervezet története a szovjet típusú diktatúra idején (1945–1990). *Jogtörténeti Szemle*, 19(1–2), 128–132.
- HORVÁTH Attila (2019): A bírósági szervezet Magyarországon a szovjet típusú diktatúra korában. *Rubicon*, 30(9–10), 112–121.
- HORVÁTH Attila (2023): A Legfelsőbb Bíróságtól a Kúriáig (1990–2022). In BÓDINÉ BELIZNAI Kinga – MEGYERI-PÁLFFI Zoltán (szerk.): *300 éves a Kúria*. Budapest: Kúria, 114–141.
- HORVÁTH Attila (2024): *A szovjet típusú diktatúra alkotmány- és jogtörténete Magyarországon*. Budapest: Ludovika. *Magyarország helységnévtára 1952* (1952). Budapest: Statisztikai Kiadóvállalat.
- MEGYERI-PÁLFFI Zoltán (2023): *Fejér vármegye járásbíróságainak szervezőtörténete*. Székesfehérvár: Székesfehérvári Törvényszék.
- MEGYERI-PÁLFFI Zoltán (2024): *Bíróságszervezés Pest vármegyében*. Budapest: Budapest Környéki Törvényszék.
- MÓRA Mihály (1954): A bírósági szervezeti törvényről. *Állam és Igazgatás*, 6(4–5), 210–218.
- OROSZI József (1954): Szilárdítsák tovább bíróságaink a szocialista törvényességet. *Népújság*, 10(36), 2.
- PERES Zsuzsanna (2023): A bírói függetlenség felszámolása (1945–1989). In BÓDINÉ BELIZNAI Kinga – MEGYERI-PÁLFFI Zoltán (szerk.): *A bírói függetlenség intézményes garanciái*. Budapest: Kúria, 133–151.
- Online: <https://doi.org/10.55413/561.A2300203.EUO>
- SKORKA György (1950): Az Alkotmány és igazságügyi szervezetünk átalakítása. *Állam és Közigazgatás*, 2(1), 22–29.
- SKORKA György (1954): Az új bírói szervezeti törvény. *Rendőrségi Szemle*, 2(2), 140–146.
- STIPTA István (1998): *A magyar bírósági rendszer története*. Debrecen: Multiplex Media – Debrecen University Press.
- VALENTINI Tibor (1950): Az igazságügyi szervezet reformja. *Néplap*, 7(277), 4.

²⁶ 1954. évi II. törvény a Magyar Népköztársaság bírósági szervezetéről. 67. § (1).

²⁷ Lásd még SKORKA 1954.